

УДК 821.161.2.09

Надія Онищенко

ШІСТДЕСЯТНИЦТВО В ЛІТЕРАТУРНИХ ТА ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТИЧНИХ АСПЕКТАХ: ЛЕСЯ КОЦЮБА

У статті розглядається питання про діяльність однієї з забутих учасниць руху шістдесятників Лесі Коцюби.

Ключові слова: шістдесятники, відлига, репресії, Леся Коцюба.

В статье рассматривается вопрос о деятельности одной из забытых участниц движения шестидесятников Леси Коцюбы

Ключевые слова: шестидесятники, оттепель, репрессии, Леся Коцюба.

The article is devoted to the heritage of one of the participants of the Sixtiers' movement Lesya Kotsuba.

Key words: the sixtiers' movement, the thaw, persecution, Lesya Kotsuba.

Ще 1981 року відомий дослідник політичної думки Іван Лисяк-Рудницький відзначив... підтверджена фактами значущість українських дисидентів не викликає сумнівів. Жертовність цих хоробрих чоловіків і жінок свідчить про незламний дух української нації. Їхня боротьба за людські й національні права узгоджується з тенденцією світового загальнолюдського поступу в дусі свободи. Українські дисиденти вірять, що правда свободи переможе. Тим, кому пощастило жити у вільних країнах, не личить вірити менше».

Кандидат філологічних наук Григорій Аврахов у 8-ому числі журналу «Дивослово» за 2005 рік назвав Лесю Йосипівну Коцюбу в числі найславніших українських патріоток, які самовіддано боролися за державу і націю. Це Люба Гайовська («Рута»), Галина Дидик, Алла Горська, Ірина Калинець, Ліна Костенко, Оксана Мешко, Надія і Леоніда Світличні, Надія Суровцева, Марта Чорна («Медея»), Наталя Шухевич...

Посеред названих і не названих героїнь опору, жертв диких репресій страждали і єдино за читання або збереження праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». На такому ж рівні героїчної подвижності прочитується імення Лесі Коцюби, про яку казано дотепер дуже мало. А саме їй належить організація успішної передачі за кордон крамольного трактату, що зголосив на цілий світ імення гвалтованої, та не впокореної України. Про цю знакову шляхетну особистість літературознавця й педагога, що зважилася на відчайний подвиг, ризикуючи власним життям, поведемо тут мову. На підставі архівних матеріалів і особистих вражень і окреслює автор публікації «Її всі звали Леся Йосипівна» життєпис звияжницьі.

Народилася Олександра Йосипівна Коцюба 18 березня 1921 р. в с. Веселе Хортицького району Запорізької області в селянській сім'ї. 1939-го вступила до Запорізького університету на українську філологію. У час німецько-фашистської окупації працювала швейцаром-прибиральницею в дитячій бібліотеці Січеслава. Після звільнення обласного центру була зарахована на III курс. Закінчила навчання 1945-го, здобувши спеціальність «Викладач української літератури». Продовж 1945-1948 рр. викладала українську літературу в Дрогобицькому вчительському інституті, а в 1949-1951 – у Чернігівському педінституті. Вела, як і пізніше, гуртки виразного читання, режисувала аматорські вистави й концертні програми, адже володіла мистецьким хистом. Від 1 вересня 1956 року працює старшим викладачем Ніжинського педінституту, де розквітли її неординарні таланти педагога, науковця, діяча українського національного відродження. Відбувши річну аспірантуру при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії, 1964 року успішно захистила дисертацію в Київському педінституті імені Максима Горького (офіційними опонентами були професор П.М.Попов і кандидат наук Г.С.Сухобрус). Із квітня 1969-го Леся Коцюба – доцент за спеціальністю «Фольклористика». Ось уривок з характеристики, яка була надіслана у ВАК на предмет присвоєння їй вченого звання доцента. «Читає курс лекцій з фольклору, з давньої літератури і літератури 18-го століття. Веде заняття з виразного читання. Всі види занять проводить на високому науково-методичному рівні. Її лекції завжди близькі слухачам, вони помітно діють на формування наукових інтересів студентів.

Близько 18 років роботи в Ніжинському педінституті знаменували розквіт викладацької, науково-дослідної, громадсько-політичної діяльності Лесі Йосипівни. Її лекції з давньої української літератури, фольклору, мистецтвознавчі гуртки охоче відвідували студенти різних факультетів, а організовані нею екскурсійні поїздки Шевченківськими місцями, до пам'яток вітчизняної історії збирали численні громади небайдужих. І рік за роком – робота в архівах Чернігова, Києва, Глухова, Канева... Лесі Йо-

сипівні належить 20 публікацій, зокрема фундаментальні студії про життя й творчість Опанаса Марковича. Можна тільки здогадуватись, як багато полишила вона ще не опублікованого. Позбавлена права викладати, що становило суть її життя, цькована місцевою пресою, подвижниця згасла, як свіча, на 66-му році життя.

– Аби прояснити першопричини наглої згуби, згадаймо знаменні 60-ті роки, – пише Григорій Аврахов, який працював у Ніжині деканом філологічного факультету. – Тоді довкола Лесі Йосипівни утворився доволі потужний осередок патріотів-україністів. Серед них були Іван Бровко, Олександр Жомнір, Іван Костенко, Володимир Крутивус, Володимир Литвинов, Дмитро Наливайко, Іван Шпаковський... Вони активно впливали на студентське життя, оновлення навчально-виховного процесу, залучення студентської громади до пізнання «нової хвилі» літературно-мистецького ренесансу. Щораз пафоснішими ставали дискусійні зустрічі з молодими, передусім київськими майстрами «нового слова», які голосно заявили про себе. Особливо значущим був приїзд Миколи Вінграновського, Івана Драча, Євгена Гуцала, Бориса Олійника, Григора Тютюнника. Яскраве свято єднання душ викликало жорсткі репресивні заходи до учасників та організаторів дійства. Бродильним ферментом став бунтівний трактат Івана Дзюби. Викривальне слово, якого вже не сподівалася почути знекровлена терорами Україна, заохотило діяти рішучіше й наступально: світ має почути голос пробудженої до спротиву свідомої себе України. І нам пощастило здійснити неймовірне: ми передали цю працю за кордон. Конспіративні заходи спрацювали бездоганно – з нашого боку. Ніхто з утаємничених не споганився зрадою. Слабкою ланкою, на жаль, виявилися контрагенти зарубіжжя.

Історія незаперечно свідчить: усі (або майже всі) конспіративні «проколи» вчиняли кволодухі випадкові люди, які прагнули врятувати свій спокій і своє життя. Знову пошлюся на Григорія Аврахова.

«Коли Юрій Бача, літературознавець із Пряшева, перелякавшись за скоєне, виказав Івана Чендея, притиснутий гебістами відомий письменник, одводячи неправдиве звинувачення, назвав справжнього передавача фотокопійного тексту і навіть не зробив спроби хоч якось його попередити. Провинець, вважаючи, що його шантажують підозрою, довго відхрещувався, накликаючи додаткові звинувачення во лжі. Оддиратися стало марним, коли слідчі пред'явили письмове зізнання Чендея. Треба було спішно знайти іншу рятівну версію співучасті, що виглядала б вірогідною. На світанку засилаю гінця до Лесі Йосипівни. Мовляв, зневолений виказати її (іншого виходу нема!), просив «перерізати» ланцюг подальших ловів співучасників посиланням на когось померлого.

І Леся Йосипівна зробила блискучий хід: вона засвідчила, що машинописний і фотокопійний текст, як і благословення на публікацію, дав їй професор П.М.Попов (літературознавець, мистецтвознавець і фольклорист, професор Київського університету, член-кореспондент АН УРСР, помер у квітні 1971 р.). Зі всіх можливих версій ця була найбільш довірчою, адже Павло Михайлович опікувався Коцюбою щонайменше літ 15. Численну групу активних співучасників змови було врятовано! А над головою пані Лесі згромадилися зловісні хмари...

26 серпня 1974 року ректор Василь Горбач змусив Лесю Йосипівну подати заяву на звільнення «за власним бажанням». На проханні видати характеристику для пошуків іншого місця роботи, він пропи- сав сатанинський вердикт: «Тов. Коцюба О.Й. піддавалась різкій критиці на кафедрі, раді факультету та інституту за те, що вона мала та передала іншій особі ідейно-шкідливий матеріал». Керівник і вчений убоївся назвати філософсько-соціологічний документ, що побачив світ 1968 року в Мюнхені. Замовчу- вання епохального явлення, мовби його не існувало зовсім, тривало довгі роки. Зате «недремное» КГБ продовжувало катувати «провинців». До честі Лесі Йосипівни, усі допити, «очні ставки», перехресні на- посідання слідчих витримала предостойно, стійко стверджуючи непричетність Івана Дзюби до передачі трактату...

У газеті «Літературна Україна» 9 листопада 1973 року Іван Дзюба зробив заяву про те, що його пи- санина: «...містила в собі глибоко помилкове розуміння ряду національних проблем, інтернаціональної природи нашого соціалістичного суспільства, перекручено її трактувала і по суті була виступом проти національної політики партії». Оцю заяву автор трактату «Інтернаціоналізм чи русифікація?» згадає в брошурі «Грані кристала» виданій київським Товариством «Україна» 1976 року. «Свого часу, в мину- лому, я припустився глибоко помилкових поглядів на певні аспекти цієї теми, на становище української національної культури і літератури, як і на національне питання взагалі, – кається Іван Дзюба. – Зрозумівши неспроможність і хибність тих поглядів, які на деякий час зробили мене в окремих питаннях мимовільним співником українських буржуазних націоналістів, я піддав їх переглядові і свою остаточну відмову від них засвідчив».

І далі на 125 сторінках він намагається переконати нас у перевагах соціалістичної культури. Уявляю, як тяжко йому було гвалтувати самому себе.

Під час міжнародного наукового семінару «Хронологія радянської культури: константи й трансформації» в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя академік НАН України директор Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка Микола Жулинський назвав таку поведінку Івана Дзюби політичною маскою. На його думку, той використав ідеологічну мімікрію як засіб легітимізації національної

літератури в умовах радянської культури. Літературний критик і громадський діяч, посилаючись на принципи ленінської національної політики, намагався вберегти самостійність української літератури від впливу північного сусіда.

А як почувалася після цього Леся Коцюба? Вона ніяких публічних заяв не робила. Вона жила одна у своїй квартирі-бібліотеці без роботи, без грошей, а часом і без хліба. Син мешкав окремо в іншому місті і надіятися на його підтримку вона не могла. Колишні колеги, які проживали в цьому ж будинку, мовчки обходили її в дворі. Інші сусіди співчутливо розповідали: «Леся Йосипівна так кашляла, що ми через стіну чули». Але не наважилися зайти і розпитати, чому вона кашляє. Не через душевну черствість, а зі страху втратити власне благополуччя. Серед них, очевидно, були й ті, які ще пам'ятали «чорні воронки».

20 листопада 1976 року в газеті «Під прапором Леніна» – ніжинському партійному органі, на останній сторінці з'являється стаття «Під маскою добропорядності». Державі захотілося парадно проїхати по грудях немолодої жінки всією міццю своїх танків, як написала про себе Анна Ахматова. Автора, який заховався за псевдо І.Стоян, можливо знав редактор Григорій Зорка. А міг і не знати – такі тексти приносили в редакцію з відповідного органу і наказували публікувати. Аврахова і Коцюбу назвали нікчемними людьми. Грамотно маніпулюючи аргументами, цитуючи покайну заяву Дзюби, пересічному обивателю нав'ювали думку про них, як про осіб облудних і аморальних. І це випробування Леся Йосипівна витримала мужньо.

Леся Коцюба померла 1986 року після інфаркту. Їй виповнилося 65. У довірливих розмовах із сусідкою, з колишніми колегами вона ніколи не пожалкувала про свій вчинок. Вона була правдивою в усьому і за це залишилася в пам'яті людській.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва / Н. Зборовська // Слово і час. – 2001. – № 12. – С. 26–42.
2. Дроздовський Д. Філософія бунту анархічного песимізму в контексті українського шістдесятництва [Електронний ресурс] / Дмитро Дроздовський // Віртуальна Русь: нотатник, бібліотека – Режим доступу : <http://www.vivondo.ru>
3. Тарнашинська Л. Шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитанні / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2006. – № 3. – С. 59–71.